

ks. Artur Wysocki
Instytut Socjologii UKSW

Janusz Mariański, *Godność ludzka w kontekście społecznym. Szkice ze społecznego nauczania Kościoła katolickiego*, Gaudium, Lublin 2017, ss. 470

Nikt zajmujący się socjologią religii w Polsce nie może nie znać ks. prof. Janusza Mariańskiego, którego dorobek naukowy w tej dyscyplinie jest olbrzymi zarówno pod względem liczby opublikowanych tekstów: książek, rozdziałów w pozycjach zbiorowych, artykułów w czasopismach, recenzji itd., jak i wkładu w teoretyczny rozwój tej dyscypliny w Polsce i na świecie. Tym bardziej interesujące wydaje się zwrócenie uwagi na opublikowaną w 2017 r. pozycję, w której przyjmuje inną perspektywę badawczą, a mianowicie katolickiego nauczania społecznego. W jego dorobku znajdują się oczywiście publikacje, w których odwołuje się do różnych perspektyw badawczych, w tym także do katolickiej nauki społecznej, choć najczęściej było to w niewielkim wymiarze. Ta okazała się pozycja podejmuje ważne, również z perspektywy społecznej, zagadnienie ludzkiej godności. Jak podkreśla we wstępie jej autor, dyskurs naukowy i społeczny dotyczący tego zagadnienia, zarówno w Polsce, jak i w innych krajach, rozwinął się pełniej wraz z recepcją nauczania papieża Jana Pawła II, dlatego tym bardziej uzasadnione jest szersze przeanalizowanie nauczania społecznego Kościoła katolickiego w tym zakresie.

Godność ludzka badana i analizowana jest z różnych perspektyw naukowych, ale ze względu na silne powiązanie z prawami człowieka zajmują się nią zwłaszcza nauki o charakterze normatywnym. Sam autor opublikował już wcześniej studium interdyscyplinarne poświęcone zagadnieniu godności ludzkiej [*Godność ludzka jako wartość społeczno-moralna: mit czy rzeczywistość? (Studium interdyscyplinarne)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016], do którego wielokrotnie się odwołuje. Inną ważną pozycją, do której w sposób szczególny się odwołuje, jest publikacja ks. Franciszka Mazurka pt. *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka* (KUL, Lublin 2001). Ksiądz Janusz Mariański zdecydował jednak, że „warto podjąć jeszcze raz próbę pewnych uogólnień, ze szczególnym uwzględnieniem nauczania Kościoła katolickiego” (s. 11). Wiązało się to zarówno ze zmieniającym się kontekstem, jak i z nowymi tekstami nauczania społecznego Kościoła. Wartości związane z godnością ludzką nabrały większej wagi również w związku z rosnącą indywidualizacją życia ludzkiego. Są one jednak często rozumiane w różny, nawet wykluczający się sposób.

Z tych względów w obszernym wstępie ks. J. Mariański dokonał przeglądu rozmaitych koncepcji godności ludzkiej, prowadząc dyskusję nad rozumieniem godności przez autorów reprezentujących różne dyscypliny naukowe. Pomimo różnych kontrowersji i pluralizmu ujęć uznał pojęcie godności osoby za ważny element rozważań naukowych i życia codziennego, którego nie można usuwać czy lekceważyć. Kategoria ta odgrywa istotną rolę zwłaszcza w nauczaniu społeczno-moralnym Kościoła katolickiego, w którym podkreśla się, że osobowa godność przysługuje każdemu człowiekowi. Jest to pojęcie przywoływane często, przy różnych okazjach, zarówno w przemówieniach, jak i w ważnych dokumentach Kościoła dotyczących życia społecznego, których pogłębioną analizę autor zdecydował się podjąć.

W pierwszym rozdziale autor omówił kolejno nauczanie społeczne trzech ostatnich papieży: Jan Pawła II, Benedykta XVI i Franciszka, pokazując, w jaki sposób odpowiadali na zagrożenia społeczne dotyczące ludzkiej godności. W swej analizie opierał się przede wszystkim na encyklikach i adhortacjach, ale sięgał również do przemówień i katechez. Rozdział ten zawiera przykłady tych zagrożeń ze sfery życia osobistego, rodzinnego, zawodowego, społecznego, politycznego, międzynarodowego, a także w odniesieniu do problemów ekologicznych. Ukazana została w nim także konfrontacja ideowa, konfrontacja wartości promowanych przez nauczanie społeczne Kościoła z różnymi tendencjami aksjologicznymi współczesnego świata. Jednym z przykładów tej konfrontacji jest aplikacja praw ekonomii wolnorynkowej do różnych sfer życia, w tym także do sfery moralnej, co prowadzi do odrzucenia istotnej części nauczania Kościoła katolickiego

w odniesieniu do wartości związanych z godnością osoby ludzkiej. Konfrontacja ta implikuje najpierw odrzucenie znaczenia relacji z Bogiem dla ludzkiej godności, która w katolickiej nauce społecznej stanowi o jej szczególnym znaczeniu i gwarancji innych jej wymiarów; z kolei jej odrzucenie uznawane jest za znaczące zubożenie człowieczeństwa, mające również wpływ na kształtowanie relacji międzyludzkich. Katolicka nauka społeczna podkreśla, że życie społeczne, ekonomiczne, polityczne, kulturalne człowieka powinno być tak kształtowane, aby zachowana mogła być pełna godność człowieka. Jeśli postęp i rozwój społeczny nie uwzględnia integralnej ludzkiej godności, obraca się to ostatecznie przeciwko człowiekowi.

Po przedstawieniu nauczania poszczególnych papieży autor przeszedł do szerszego omówienia wybranych zagadnień społeczno-gospodarczych w świetle nauczania społecznego Kościoła ostatnich dziesięcioleci. W drugim rozdziale autor podjął zagadnienie wolnego rynku, ukazując zasady jego funkcjonowania, a także to, co może do niego wnieść myśl Kościoła katolickiego czy w ogóle religia, zwłaszcza w obliczu dość silnego rozdziału tych rzeczywistości w świadomości i życiu Polaków. Jak zwraca uwagę ks. J. Mariański, nawiązując do nauki Kościoła katolickiego, każda sfera życia społecznego, także gospodarcza, wymaga jednak odniesienia do wartości moralnych, w tym w sposób szczególny do wartości godnościowych. Kościół nie odrzuca wolnego rynku, poza „dzikim rynkiem”, który nie bierze pod uwagę żadnych wartości odnoszących się do osoby ludzkiej czy też środowiska jego życia. Zasady funkcjonowania wolnego rynku nie mogą zatem naruszać podstawowych praw człowieka i jego godności, z której wypływają. Autor podkreślił potrzebę wychowania do wartości i w tym kontekście uwypuklił znaczenie socjologii moralności, zaznaczając zarazem, że „być może powinna być ona w jakiejś mierze zaangażowana etycznie, nie tylko opisywać, jak jest, w jakim kierunku rozwija się społeczeństwo, ale i to, czy jest to właściwy kierunek rozwoju” (s. 138). Zmiany społeczne stanowią wyzwanie dla nauczania Kościoła, który stara się wnieść swój wkład w budowę aksjologicznych podstaw funkcjonowania demokratycznych społeczeństw.

W kolejnym rozdziale ks. J. Mariański ukazał wyzwania związane z godnością pracy ludzkiej, zwłaszcza w kontekście nowych rzeczywistości w świecie pracy. Pokazał wkład Kościoła katolickiego w kształtowanie etosu pracy. W jego nauczaniu zyskuje ona bowiem szczególne znaczenie i również, można powiedzieć, godność, ze względu na jej znaczenie dla rozwoju człowieka i jego relacji międzyosobowych. W tym kontekście autor omówił charakterystyczne dla katolickiej nauki społecznej rozróżnienie wymiaru przedmiotowego i podmiotowego pracy. To właśnie wymiar podmiotowy pozwala widzieć człowieka jako cel wszelkiej działalności ludzkiej, a nie traktować go instrumentalnie, jedynie jako środek do osiągnięcia celu. Ze względu na znaczenie pracy dla człowieka i społeczeństwa prawo do pracy należy do podstawowych praw człowieka. Jednakże z tym prawem powiązane są inne, które chronią godność człowieka w pracy: nawiązując do nauczania ostatnich papieży, autor wskazuje, że współcześnie istnieje wiele form zatrudnienia, których struktura zbliża je do pracy niewolniczej, związanej ze skrajnym wykorzystaniem pracownika, tzn. ze zwykłą niesprawiedliwością.

Czwarty rozdział poświęcony został kwestii współczesnego ubóstwa w powiązaniu z solidarnością międzyludzką. Są to zagadnienia bardzo często podnoszone w nauczaniu społecznym Kościoła (tzw. opcja preferencji na rzecz ubogich), a zarazem bardzo ważne jako zadania dla całych społeczeństw. Autor dokonał najpierw zestawienia problemu ubóstwa i głodu ze współczesnym konsumpcjonistycznym stylem życia większości rozwiniętych społeczeństw. Bieda materialna i związany z nią głód jest nadal czymś realnym i zbyt powszechnym w świecie, w którym z drugiej strony mamy do czynienia z nieracjonalnym korzystaniem z dóbr materialnych i marnowaniem żywności. Ten narastający kontrast winien stawać się czymś, co daje do myślenia i pobudza do działania, nie tylko rządy krajów, ale także całe społeczeństwa. Współczesna bieda ma jednak, o czym mówią dokumenty Kościoła, bardzo różne oblicza. Nie jest to już tylko bieda materialna, ale różnego rodzaju wykluczenia, w tym wykluczenie relacyjne dotyczące wielu ludzi w społeczeństwach wysoko rozwiniętych, tzw. społeczeństwach nadrozwoju. Odpowiedzią na te problemy powinna być proponowana w katolickiej nauce społecznej kultura solidarności, którą należy promować. Książka J. Mariański podkreślił, że godność człowieka nie jest wprost związana z ilością posiadanych dóbr materialnych, ale podstawowe prawa człowieka wymagają, aby miał on dostęp do podstawowych dóbr niezbędnych dla jego normalnego życia i rozwoju: skrajna nędza prowadzi do upodlenia człowieka i całych grup społecznych. Z drugiej strony stan dobrobytu może doprowadzić do zatracenia w człowieku tego, co prawdziwie ludzkie, do jego zaślepienia na potrzeby innych ludzi.

Kolejny rozdział traktuje o związkach politycznego systemu demokratycznego z ładem moralnym. Odwołując się do nauczania Kościoła, osoba ludzka i jej godność zostały w nim ukazane jako podstawa budowania właściwego ładu politycznego. System demokratyczny jest uznawany za model zasadniczo sprzyjający ochronie podstawowych wartości, w tym ochronie godności ludzkiej. Zastrzeżenia nauczania społecznego Kościoła dotyczą takiego jego rozumienia, w którym nie uznaje się pewnych nienaruszalnych obiektywnych wartości i norm moralnych, które nie mogą być przedmiotem decyzji większości (niezależnie od tego, jak dużej). Inaczej taki system staje się zagrożeniem również dla właściwie rozumianej demokracji; według katolickiej nauki społecznej każdy system demokratyczny, aby mógł dobrze funkcjonować, musi opierać się na pewnych obiektywnych wartościach. Ład moralny głoszony przez Kościół nie stoi w sprzeczności ani z demokracją, ani z wolnością. Ten ład jest związany z tym, kim jest człowiek, jakie są jego relacje w społeczeństwie i jakie znaczenie ma środowisko naturalne. Kościół katolicki jako instytucja, tak jak i inne Kościoły, choć nie ingeruje bezpośrednio w życie polityczne, może odgrywać istotną rolę we wpajaniu wartości będących fundamentem funkcjonowania demokratycznych społeczeństw. Jak przypomina autor: „Demokracja nie jest wszechwładna. Granice dla demokracji stanowi prawda” (s. 260).

Również z powyższych względów dwa ostatnie rozdziały ks. J. Mariański poświęcił dwóm wartościom szczególnie związanym z godnością osoby ludzkiej – prawdzie i wolności. W odniesieniu do prawdy przedstawił on podstawowe problemy związane z jej postrzeganiem i zachowywaniem w społeczeństwie, jej różne koncepcje, w tym jej rozumienie w nauczaniu Kościoła katolickiego. Prawda stanowi wartość konstytutywną ludzkiej egzystencji, a jej naruszenie jest naruszeniem ludzkiej godności, niszcząc również struktury społeczne. Człowiek jako jedyny byt na ziemi ma zdolność rozpoznawania prawdy i stąd wypływa jego obowiązek podążania za nią. W dążeniu do prawdy tkwi zarazem dobro człowieka oraz dobro jego relacji z innymi, związane z miłością. Z uwagi na znaczenie tej wartości dla życia społecznego niepokojące dla autora były badania opinii Polaków mówiące o dość ambiwalentnej ich postawie wobec prawdy. Taka sytuacja stanowi kolejną ważną przestrzeń dla działania wychowawczego, zarówno Kościoła, jak i instytucji publicznych.

W stosunku do drugiej podstawowej wartości, jaką jest wolność, autor przywołał również jej różne koncepcje, aby na tym tle pokazać, w jaki sposób jest rozumiana w nauczaniu Kościoła katolickiego. Tak jak w przypadku prawdy rozumienie wolności przyjmuje bardzo odmienne postaci. Katolicka nauka społeczna pokazuje ją jako integralnie związaną z poszukiwaniem prawdy i dążeniem do dobra. Wolność należy do istoty człowieczeństwa, ale nie może być z niego wyabstrahowana i zabsolutyzowana, stawiana ponad powszechnym prawem moralnym. Wolność stanowi też o szczególnej godności człowieka, oznacza możliwość świadomego współkształtowania własnego życia, a także współkształtowania całego życia społecznego. Dzięki wolności człowiek ma możliwość przekraczania siebie, ale w kierunku dobra: jest to związane z pozytywnym rozumieniem wolności. Poszerzenie zaś przestrzeni wolności poza granice norm moralnych uderza w samego człowieka, prowadząc do jego degradacji. Wolność będąca elementem pewnej adoracji w liberalnych demokracjach oznacza swobodę działania i wolność od wszelkiego przymusu zewnętrznego, co nie jest jej pełnym zrozumieniem według nauczania Kościoła. Niewłaściwe zaś jej rozumienie, w tym zwłaszcza jako wolności od wszelkich norm etycznych, jest przyczyną wielu negatywnych zjawisk w życiu społecznym. Nauczanie Kościoła nie ma służyć ograniczaniu wolności, ale przeciwnie – wspieraniu realizacji jej pełni związanej z prawdą, dobrem i miłością.

Omawiane opracowanie stanowi bardzo interesującą analizę współczesnego nauczania społecznego Kościoła katolickiego na temat godności ludzkiej, której rozumienie ma z kolei zasadnicze znaczenie dla całokształtu życia społecznego. Autor nie zadowolił się jedynie wymienieniem i logicznym uszeregowaniem wypowiedzi Magisterium Kościoła dotyczących tego zagadnienia, ale poprzez pogłębioną analizę treści w odniesieniu do różnych rzeczywistości współczesnego świata starał się pokazać zarówno przyczyny pewnych zjawisk i ich konsekwencje, jak i znaczenie nauczania Kościoła dla kształtowania życia społecznego, w tym naukowego. Wywód zawarty w publikacji pokazuje znajomość zagadnienia, dużą erudycję autora i swobodę w przekazie treści. Przyjęta w pracy perspektywa badawcza znajduje swoje pełne uzasadnienie w bogactwie przytaczanych treści, które mogą służyć jako punkt odniesienia do dalszych badań nad zagadnieniem godności ludzkiej z wykorzystaniem innych perspektyw. Jednym z ważnych problemów podniesionych w pracy jest kwestia etycznego zaangażowania socjologii, współcześnie dość szeroko dyskutowana przez reprezentantów tej

dyscypliny Biorąc pod uwagę status socjologii jako nauki nienormatywnej, powiązanie jej z etyką stanowi poważny problem metodologiczny: w jaki sposób i na ile, bo trudno podważyć twierdzenie, że pewne relacje są nieuniknione. Należy przy tym pamiętać, że socjologia wyrosła z potrzeby odpowiedzi na istotne problemy społeczne i związana była z poszukiwaniem budowy nowego ładu społecznego.